

lucida intervalla

ČASOPIS ZA KLASIČNE NAUKE
A JOURNAL OF CLASSICAL STUDIES

53 (2024)

FILOZOFSKI FAKULTET
BEOGRAD

Појам *ἔσχατος* код Хомера

Айспиракџи: Рад представља део ширег историјско-филолошког истраживања које се бави пореклом и историјским развојем садржајних и семантичких вредности термина који су из грчког дохришћанског света, обредног или не, прешли у речник теолошке струке својом дијахронијском идејном нити. У раду се представљају и разматрају употребе термина *ἔσχατος* у Хомеровим спевовима, у којима је реч у означавању даљине и удаљености просторно оријентисана. Након основних лингвистичких и етимолошких података о речи, бива приказано четрнаест потврда (седам места у *Илијади* и седам у *Одисеји*), разврстаних по обиму простора на који се појам односи, датих у опадајућем низу. Један од главних циљева рада је дефинисање квалитета удаљеног простора који исказује појам *ἔσχατος*, за разлику од других који описују ефективно исти појам, у циљу издвајања засебности основних црта семантичког лика термина. У раду су заступљене дескриптивна, компаративна, контрастивна и аналошка метода. Основне изворе рада чине два Хомерска пева уз припадајућу научну литературу.

Кључне речи: термин, *ἔσχατος*, есхатологија, појам, простор, удаљеност.

Увод

У речнику теологије, чије техничке термине по преимућству чине грчке речи, концепт есхатона и есхатологије као засебне догматске дисциплине чини један од главних стубова ове науке. У општем духу описујући важност есхатологије Флоровски каже: »Заиста, есхатологија није напосто једна посебна област хришћанског богословског система, већ његова основа и темељ, његов водећи и надахњујући принцип или, такорећи, врхунац читаве хришћанске мисли. Хришћанство је суштински есхатолошко, а Црква је 'есхатолошка заједница'. [...] Хришћанска перспектива је суштински есхатолошка« (Флоровски 2017, 182). На другом месту ће констатовати да »сви догмати имају есхатолошку конотацију« (*op.cit.* 205), док тумачећи речи светог Григорија Назијанзина о коначном, општем васкрсењу Флоровски каже да ће оно »као ново стваралачко дело Божје, као свецело и свеобухватно 'обновљење' читаве твари [...] бити треће и коначно 'преображење' човековог живота (*μετάστασις*), које ће употпунити и надићи и Стари и Нови завет — закључни есхатолошки потрес, *σεισμός*« (*op.cit.* 188).

И Мидић ће преко појмова спасења света и укидања смрти описати есхатологију: »Есхатологија је реч о последњим данима и догађајима везаним за спасење света, тј. реч о доласку Царства Божијег и укидању смрти. Есхатологија је, дакле, пре свега реч о *васкрсењу свих створених бића у Хрисћу и њиховом вечном живоју*« (Мидић 2008, 5). Имајући ово у виду, не чуди што је есхатолошки принцип као хришћански поглед на свет чинио главну тему проповеди међу хришћанима ране Цркве. »Есхатон је циљ и истина историје« (op.cit. 6).

Ове речи довољно говоре о важности и значају концепта есхатона. Описано ишчекивање последњих догађаја и последњих дана историје има пак своју конкретну пројаву, манифестујући се у емпиријском простору и времену – овде и сад. Када је реч о простору, есхатолошки простор се манифестује у евхаристијском сабрању, »у догађају евхаристијског *собрања*« (op.cit. 7), односно литургији, недељној служби, као »благодарење Богу на животу и постојању« (ibid.). Сабрање, окупљеност, присуство свих (који то желе) подразумева конкретно место. Везу концепта есхатона и простора као конкретног места у историји из угла теологије осликавају и речи: »Есхатологија ране Цркве се изражава и доживљава у Евхаристији. [...] Црква је себе видела као есхатолошку заједницу, као сабрање око Христа у Евхаристији. Отуда је Евхаристија од најранијих времена именована као *собрање на једном месту*« (op.cit. 220sq).

Из наведенога се види да појмовни, семантички садржај придева ἔσχατος недвосмислено представља термин теологије *sine qua non*. Реч је о реалности која траје и важи и данас.

У време старог завета, што историјски значи и у Хомерово време, теолошки концепт есхатона је био *далеко* но он се ишчекивао, имао је да дође. И ишчекивао се у времену. Промена у времену, која се одиграва у простору, захтевнија је од промене простора. Но као први корак у овом сложеном ходу свештене историје, за реализацију есхатона било је потребно место. Место, то тако важно место, простор у којем се имао манифестовати есхатон и све оно што он собом носи, у новозаветној и патристичкој мисли јесте, уз многе друге важне чиниоце, сабрање у заједници на једном, истом (ἐπὶ τῷ αὐτῷ). Потврде које ће у наставку бити приказане говоре о појму ἔσχατος у његовом просторном значењу.

Индикативни лингвистички подаци

Придевско образовање, придев за место и време ἔσχατος, казује својство онога који/што се налази на крају, што је последње. Сви речници наводе да реч

код Хомера има једино просторно одређење.¹ Ту преводна решења на неке од савремених језика гласе: »farthest, uttermost, extreme, hindmost« (LSJ 1940, s.v.) »the uttermost, last« (BEEKES 2009, 473).² Код Шантрена прво наилазимо на описни превод, »qui se trouve à l'extrémité, dernier«, евентуално »à l'extérieur« / »који је споља« (CHANTRAINE 1999², 380). У немачком језику стоје два придева »der äußerste, letzte« (FRISK 1960, 578). Реч је пак као *terminus technicus* у номинативу јединине средњег рода, ἔσχατον / *Eschaton*, есхатон, ушла у општи речник теологије и није познато да је у том својству било покушаја да се преведе, почев од латинског језика.

У погледу етимологије, сви наведени речници наводе да је придев ἔσχατος изграђен од предлога ἔξ (ἐκ-), с тим да појединости у грађи облика нису разјашњене. Будимир и Црепајац другу структуралну компоненту придева везују за суперлативски суфикс -ατο-: »Суфикс -ατο-јавља се код придева са локалним или временским значењем ἔσχατος, μύχατος, ὕπατος...« (Будимир / ЦРЕПАЈАЦ 1991, 86). У том случају, формант би указивао на максимално присуство просторно-временске димензије удаљености. За разлику од њих, Хојбек, Вест и Хајнсворт у коментарима на *Odiseју* тврде да реч по пореклу није суперлатив (НЕУБЕСК / WEST / HAINSWORTH 1988, 76 и 306).

Постоје и други придеви у грчком језику који означавају даљину, удаљеност, на пример: ἀπώτατος, τελευταῖος, ἀκρότατος, сложенице с првим чланом τηλε-, μακρός. Ипак ниједан од ових, ни од других непоменутих, не исказује појмовни садржај удаљености и даљине онако како то чини придев ἔσχατος.

Термин у Новом завету, како наводи Кител, у својој општој употреби означава оно што је последње у материјалном, просторном и временском смислу, истовремено упућујући на свршетак текућег низа догађаја, тиме подразумевајући да након наступања есхатона нема једнаких или сличних догађаја.³ У ужој, управо есхатолошкој употреби, означава оно што је последње у времену, упућујући даље на реч τέλος (KITTEL 1978, 2, 697). И у Лампеовом Речнику наилази се на исту дефиницију значења, »last in time«, уз обиље сведочанстава из новозаветних и патристичких списа (уп. ЛАМРЕ 1994¹¹, 551sq). У хришћанској есхатологији је превагнуло временско значење речи.

Но, како је увек сигуран пут кренути од почетка, у наставку следе најраније потврде речи, које говоре о просторној удаљености у Хомерским еповима. Потврде су разврстане по обиму пространства у којем је наш појам заступљен и представљене су у опадајућем низу.

¹ Поред временског, које се среће код других античких писаца (нпр. Hdt. 7.107, Thuc. 3.46, Soph. Ant. 599, O.C. 1550), док превагује у новозаветним и патристичким списима.

² Запажа се немали број речи у енглеском језику које очитују удаљеност.

³ »At the same time, ἔσχατον suggests the closing of a series, so that from the time of this ἔσχατον there can be no similar or equivalent events.«

Далеки народи

Етиопљани

На самом почетку *Одисеје*, током већања богова и доношења одлуке на предлог богиње Атене да се Одисеју дозволи повратак на родну Итаку, један једини бог, Посејдон, оштро се противи Одисејевом повратку.⁴ Одисеј је фактички заробљен код Атлантове ћерке, нимфе Калипсо, која га жели код себе и за себе, на острву Оигији.⁵ Посејдон, не желећи ни да чује за евентуалан Одисејев повратак, не присуствује већању богова отишавши *веома далеко*, *Od.* 1.23:

ἀλλ' ὁ μὲν (sc. Ποσειδάων) Αἰθίοπας μετεκίαθε τηλόθ' ἔοντας,
Αἰθίοπας, τοὶ διχθὰ δεδαίαται, ἔσχατοι ἀνδρῶν,
οἱ μὲν δυσομένου Ὑπερίονος, οἱ δ' ἀνιόντος,
ἀντιῶν ταύρων τε καὶ ἀρνειῶν ἐκατόμβης.
ἔνθ' ὃ γ' ἐτέρπετο δαίτι παρήμενος· οἱ δὲ δὴ ἄλλοι
Ζηνὸς ἐνὶ μεγάροισιν Ὀλυμπίου ἀθρόοι ἦσαν.⁶

Бог Посејдон, чији бес према Одисеју и даље не јењава, пошао је пут Етиопљана (Αἰθίοπας μετεκίαθε), који живе, настављају далеко: τηλόθ' ἔοντας.⁷ У овој секвенци за ознаку удаљености употребљен је прилог сложеница (за место) τηλόθ' (< τηλό-θι/-θεν), чији први члан τηλ-⁸ казује основну идеју, идеју даљине, и то прилично велике даљине. Прилог τηλόθ' се ту односи на Етиопљане, дакле на један читав и конкретан народ, независно од тога што, како казује следећи стих, тај народ живи подељен надвоје, διχθὰ δεδαίαται.

С друге стране, Етиопљани посматрани у крајње општем, максимално целовитом погледу, као људи, и уједно спрема свих људи, што ће рећи у односу на сва жива бића, најудаљенији су од ових. Етиопљани су за Хомера ἔσχατοι ἀνδρῶν.⁹ То значи да они живе на најдаље могуће замисливом простору, на месту најудаљенијем од познатог света.

⁴ Љут што му је Одисеј сину, киклопу Полифему, ископао око.

⁵ Северозападно од Керкире (у антици Схерија), чији је данашњи назив Острво Отона (νησί Ὀθωνών).

⁶ У преводу на енглески језик: »Howbeit Poseidon had gone among the far-off Ethiopians — the Ethiopians who dwell sundered in twain, the farthest of men, some where Hyperion sets and some where he rises, there to receive a hecatomb of bulls and rams, and there he was taking his joy, sitting at the feast; but the other gods were gathered together in the halls of Olympian Zeus« (MURRAY 1919).

⁷ ἔοντας, дословно „они који су“ (епски облик пртц, прз.гл. εἶμι).

⁸ В. горе у *Индикаџивни линџивџички њодаџи*.

⁹ Независно од тога што је у датом обрту употребљен појам за мушку популацију, ἀνὴρ, не ἄνθρωπος. Односно, Етиопљани на овом месту нису сагледавани у максимално целовитом погледу једино у мери у којој не фигурира реч ἄνθρωπος.

За разлику од прилога за место $\tau\eta\lambda\acute{o}\theta'$, наша реч у разматраном стиху фигурира као придев, $\acute{\epsilon}\sigma\chi\alpha\tau\omicron\varsigma$, и то у номинативу множине живог (мушког) рода (DUNBAR 1880, 144b; GENRING 1891, 323). Као придев, она читује својство датих људи, Етиопљана. Етиопљани су људи толико далеки да се схватају као просторно најдаљи, те у том смислу крајњи, последњи од људи. Као придев у множини, $\acute{\epsilon}\sigma\chi\alpha\tau\omicron\iota$, реч читује мноштеност свог својства – сви Етиопљани збирно посматрани налазе се на крајњој дистанци од главног тока хомерских збивања.

Стога и не чуди што у Маретићевом а потом и Ђурићевом преводу стоји аналогни израз заокруженог погледа, који је изнедрио дух преводног језика, а одлично описује то далеко место: »Који су св'јета на крају« (MARETIĆ 1961, 4), »а стан им на крају света« (ЂУРИЋ 2004, 8).

У коментарима на ово место стоји да је подела Етиопљана по региону настављања новијег датума и да су Етиопљани који живе на западу, »где залази бог Хиперион«, производ јонског схватања. Ова географска подела у наставку аутоматски изазива недоумицу око питања којим Етиопљанима је Посејдон био пошао. Херодот ову поделу народа схвата као поделу на Индијце и Африканце (HEUBECK / WEST / HAINSWORTH 1988, 75sq).

Када коментаришу израз $\acute{\epsilon}\sigma\chi\alpha\tau\omicron\iota \acute{\alpha}\nu\delta\rho\acute{\omega}\nu$, исти аутори дају превод »remote from men«, наиме удаљени од (других) људи, упућујући на стихове које приказујемо у наредним пасусима. У погледу грађе придева, као што смо раније навели, кажу да $\acute{\epsilon}\sigma\chi\alpha\tau\omicron\varsigma$ није по пореклу суперлатив ($\gg\acute{\epsilon}\sigma\chi\alpha\tau\omicron\varsigma$ is not in origin superlative«) већ придев за место у значењу »situated outside«.¹⁰

О којем год народу да је реч, само о Етиопљанима или и о Индијцима и, уопште узев, афричким народима, појам $\acute{\epsilon}\sigma\chi\alpha\tau\omicron\varsigma$ читује људе кроз народе крајње удаљене од хеленског света, оне »последње«.

Феачани

У наставку пева и шестом певању, Одисеја, који је коначно отишао са Огије и од нимфе Калипсе по одлуци богова, након петнаест дана проведених у чамцу на морској пучини, спазио је Посејдон који се управо враћао од Етиопљана. Разгневиен, бог земљотресац морским таласима разбија Одисејев чамца. Одисеј је приморан да се рве са немирном воденом масом и два дана плива у сад већ непознатом правцу. Трећега дана, исцрпљен и изнемогао, свладан »умором и сном«, готово на издисају, успева да се домогне првог копна. То копно му је непознато и, наравно, све му је страно – и земља, и народ, и поднебље. Он не зна на шта и на кога ће наићи. На »патника« пак Одисеја наилази

¹⁰ Даље упућују на LEUMANN 158, n.1.

Наусикаја, ћерка феачког главара Алкиноја, док са својом женском пратњом на ушћу реке пере своју младалачку спрему.¹¹ Опазивши странца, обавијеног грањем и шипражјем, једва препознатљивог лика од речног муља, обуздава свој страх и обраћа му се, *Od.* 6.205:

»ξεῖν', ...

...

ἄστν δέ τοι δείξω, ἐρέω δέ τοι οὔνομα λαῶν·
Φαίηκες μὲν τήνδε πόλιν καὶ γαῖαν ἔχουσιν,
εἰμὶ δ' ἐγὼ θυγάτηρ μεγαλήτορος Ἀλκινόοιο,
τοῦ δ' ἐκ Φαίηκων ἔχεται κάρτος τε βίη τε.«
ἦ ῥα, καὶ ἀμφιπόλοισιν ἐϋπλοκάμοισι κέλευσε·
»στῆτέ μοι ἀμφίπολοι· πόσε φεύγετε φῶτα ἰδοῦσαι;
ἦ μή πού τίνα δυσμενέων φάσθ' ἔμμεναι ἀνδρῶν;
οὐκ ἔσθ' οὗτος ἀνὴρ διερὸς βροτὸς οὐδὲ γένηται,
ὅς κεν Φαίηκων ἀνδρῶν ἐς γαῖαν ἵκηται
δηϊότητα φέρων· μάλα γὰρ φίλοι ἀθανάτοισιν.
οἰκέομεν δ' ἀπάνευθε πολυκλύστῳ ἐνὶ πόντῳ,
ἔσχατοι, οὐδέ τις ἄμμι βροτῶν ἐπιμίσγεται ἄλλος.
ἀλλ' ὅδε τις δύστηνος ἀλώμενος ἐνθάδ' ἰκάνει,
τὸν νῦν χρὴ κομέειν· πρὸς γὰρ Διὸς εἰσιν ἅπαντες
ξεῖνοί τε πτωχοί τε, δόσις δ' ὀλίγη τε φίλη τε.
ἀλλὰ δότ', ἀμφίπολοι, ξείνῳ βρώσιν τε πόσιν τε,
λούσατέ τ' ἐν ποταμῷ, ὅθ' ἐπὶ σκέπας ἔστ' ἀνέμοιο.«¹²

Наусикаја радо описује Одисеју народ и земљу у коју су га донели морски таласи. Она му безрезервно саопштава свој идентитет, подсећајући своју пратњу на гостопримљиве обичаје њиховог народа према странцима. Наусикаја је уверена да Одисеј као странац никако не може бити душманин, неприја-

¹¹ Наусикаја је једнако, у сну, добила подстицај од богиње Атене, која руководи Одисејевим повратком да пође на врело (реке која се улива у море).

¹² У преводу на енглески језик: »Stranger, ... The city will I shew thee, and will tell thee the name of the people. The Phaeacians possess this city and land, and I am the daughter of great-hearted Alcinous, upon whom depend the might and power of the Phaeacians.« She spoke, and called to her fair-tressed handmaids: »Stand, my maidens. Whither do ye flee at the sight of a man? Ye do not think, surely, that he is an enemy? That mortal man lives not, or exists nor shall ever be born who shall come to the land of the Phaeacians as a foeman, for we are very dear to the immortals. *Far off we dwell* in the surging sea, *the furthestmost of men*, and no other mortals have dealings with us. Nay, this is some hapless wanderer that has come hither. Him must we now tend; for from Zeus are all strangers and beggars, and a gift, though small, is welcome. Come, then, my maidens, give to the stranger food and drink, and bathe him in the river in a spot where there is shelter from the wind« (MURRAY 1919).

тељ који мисли о злу народу и земљи у којој се обрео јер, како она каже, њен народ живи као ἔσχατος. За разлику од претходне потврде у којој треће лице (приповедач, Хомер) идентификује субјекат (Етиопљане) као ἔσχατοι, у овој потврди идентификација преко нашег појма је саопштена у првом лицу – сама Наусикаја доживљава себе и свој народ просторно последњима, крајњима, с обзиром на то што њој припадају речи: οἰκέομεν ἔσχατοι (DUNBAR 1880, 144b; GENRING 1891, 323). Тако земља Феачана, феачки народ, у погледу хеленског света живе на његовом крају.

И овде, као и у претходној потврди, заступљен је придев ἔσχατοι, једнако у номинативу множине, означавајући жива бића, људе, но сада у апсолутној употреби, без допуне. Даље од овог простора за фокус хеленског света не постоје ни људи ни пространства. За било које даље ту важи οὐκ ἔστιν.¹³

Коментатори и за ово место понављају да придев ἔσχατος по пореклу није суперлатив и да је заступљен у значењу »ван познатог света«, »outside, sc. the known world« (HEUBECK / WEST / HAINSWORTH 1988, 306).

Имајући у виду и претходну потврду са (најмање) Етиопљанима, на упоредну паралелу из угла наше анализе наилази се у *Делима айосџолским*: ἕως ἐσχατοῦ τῆς γῆς (Дап 13.47 у: KITTEL 1978, 2, 697). Ова земља, γῆ, као максимално развијени појам земље, назива се и ἐσχατιά, ἡ (LAMPE 1994, 551) и исказана је именском изведеницом основне речи (уп. CHANTRAINE 1999², 380). Изведеница ἐσχατιά се среће у *Одисеји* једнако у означавању конкретне земљишне територије, нпр.: νῆσου ἐπ' ἐσχατιῆς, 5.238; ἄγρου ἐπ' ἐσχατιῆν, 4.517, уп. 5.489; ἐπ' ἐσχατιῇ θαλάσσης 9.182 / λιμένος 2.391; ἐπ' ἐσχατιῆς, 9.280 (LSJ, s.v. ἐσχατιά).

Придев ἔσχατος у овим потврдама казује географски, просторно највећу могућу замисливу удаљеност субјекта. *Mutatis mutandis* могло би се рећи да је реч о субјектима у земљи иза седам мора и седам гора. Уз то, примећује се да је и прогонитељ, Посејдон, далеко – међу Етиопљанима, и прогнаник, Одисеј, далеко – међу Феачанима. Односно, и бог и човек се налазе на великој даљини од свог дома, οἶκος-а. Један додуше милом, други силом. Тако ове потврде указују и на удаљеност живих бића од њиховог породичног дома, језгра.

Далеки градови

И на почетку *Илијаде* наилазимо на наш појам. Прва потврда налази се у другом певању. Садржајно окружење до стиха са нашим појмом је следеће: након девет година неуспешног ратовања са Пријамовом војском и Агамемноновог неуспелог покушаја да ахејске војнике убеди на повратак кући, до-

¹³ У Маретићевом преводу стоји исто преводно решење као у потврди са Етиопљанима: »(Živimo) na kraj sv'jeta« (MARETIĆ 1961, 97); уп. БУРИЋ 2004, 109.

лази до преокрета за који су, поред богова, најзаслужнији Одисеј и Нестор. Агамемнон прихвата њихова размишљања. Војска се одмах престојева, ре-организујући се по родовима и племенима. У побројавању војске призвана је у помоћ Муза да каже колико је и одакле све војске дошло да нападне и освоји Троју.¹⁴ У стиховима који следе сазнајемо из којих су све беотских градова стигли »дугокоси« јунаци за борбу, *Il.* 2.508:

Βοιωτῶν μὲν Πηνέλεως καὶ Λήϊτος ἥρχον
Ἀρκεσίλαός τε Προθοήνωρ τε Κλονίος τε,
οἳ θ' Ὑρίην ἐνέμοντο καὶ Αὐλίδα πετρήεσσαν
Σχοῖνόν τε Σκῶλόν τε πολύκνημόν τ' Ἐτεωνόν,
Θέσπειαν Γραϊάν τε καὶ εὐρύχορον Μυκαλησσόν,
οἳ τ' ἄμφ' Ἄρμ' ἐνέμοντο καὶ Εἰλέσιον καὶ Ἐρυθράς,
οἳ τ' Ἐλεῶν' εἶχον ἥδ' Ὑλην καὶ Πετεῶνα,
Ὡκαλέην Μεδεῶνά τ' ἐϋκτίμενον πτολίεθρον,
Κώπας Εὐτρησίν τε πολυτρήρωνά τε Θίσβην,
οἳ τε Κορώνειαν καὶ ποιήενθ' Ἀλῖαρτον,
οἳ τε Πλάταιαν ἔχον ἥδ' οἳ Γλισάντ' ἐνέμοντο,
οἳ θ' Ὑποθήβας εἶχον ἐϋκτίμενον πτολίεθρον,
Ὀγχηστόν θ' ἱερὸν Ποσιδῆϊον ἀγλαὸν ἄλσος,
οἳ τε πολυστάφυλον Ἄρνην ἔχον, οἳ τε Μίδειαν
Νῖσαν τε ζαθέην Ἀνθηδόνα τ' ἐσχατόωσαν·
τῶν μὲν πεντήκοντα νέες κίον, ἐν δὲ ἐκάστη
κοῦροι Βοιωτῶν ἑκάτὸν καὶ εἴκοσι βαῖνον.¹⁵

Беотски град Антедон у датом стиху ближе је одређен појмом ἐσχατόωσαν (PRENDERGAST 1869, 161a; GEHRING 1891, 323), партиципом презента актива изведеним од основног појма ἔσχατος. Када говоре о значењу овог партиципа пре-

¹⁴ Музу је у помоћ позвао сам Агамемнон, будући да изјављује: »Не бих војску мог'о избројит' нити исказат', / ни да језика десет имадем и десет грла, / да ми је глас неуништив, да срце од меди имам« (488–490).

¹⁵ У преводу на енглески језик: »Of the Boeotians Peneleos and Leitus were captains, and Arcesilaus and Prothoenor and Clonius; these were they that dwelt in Hyria and rocky Aulis and Schoenus and Scolus and Eteonus with its many ridges, Thespeia, Graea, and spacious Mycalessus; and that dwelt about Harma and Eileisium and Erythrae; and that held Eleon and Hyle and Peteon, Ocalea and Medeon, the well-built citadel, Copae, Eutresis, and Thisbe, the haunt of doves; that dwelt in Coroneia and grassy Haliartus, and that held Plataea and dwelt in Glisas; that held lower Thebe, the well-built citadel, and holy Onchestus, the bright grove of Poseidon; and that held Arne, rich in vines, and Mideia and sacred Nisa and Anthedon on the seaboard. Of these there came fifty ships, and on board of each went young men of the Boeotians an hundred and twenty« (MURRAY 1924).

зента, коментатори наводе да оно гласи »на ободу/граници«, »on the borders« (KIRK 1985, 194). Дословно значење овог епитета је »који је последњи« »being last«, као и у 2.616 и 10.206 (в. даље) и представља типичан пример епског растезања (»epic diectasis«). Коментатори наводе да заступљени глаголски облик представља вештачко образовање од придева ἔσχατος, но да није и ново, постхомерско. Исто тако, стоји да му је значење вероватно специфично будући да Антедон лежи на граници са Локридом, што упућује на закључак да је био последњи град Беотије за бродове који су се кретали уз обалу (*op.cit.* 197).

Антедон је град који лежи на морској обали, односно месту на којем се завршава копно, наравно, припадајући копну. Даље је море, сасвим другачији простор (уп. у нап. 15: »Anthedon on the seaboard«). У погледу завршетка копна овај град је ἐσχατώσαν, не у смислу краја света, хеленског или уопште узев. Појам тако читује природну границу рељефа.

У Маретићевом преводу наилазимо на аналоган, веома успео и тачан израз (уп. и горе сходно) у нашем језику, »крајјски град« (МАРЕТИЋ 1961, 39).¹⁶ Глаголски партицип ἐσχατώσαν преведен је општепознатим географским појмом крајине те је Антедон град крајине и крајишника.¹⁷

Коментатори наводе и то да је град Антедон захваљујући инскрипцијама идентификован и да се налази на месту данашњег града Мандраки, на обали северно од Еурипа. Још додају да су остаци крхотина из микенског и хеленистичког доба – геометријских облика, пронађени на акропољу града, који гледа на луку (KIRK 1985, 194).

На стотинак стихова даље, након побројавања наредних десет хеленских региона и племена¹⁸ који су регрутовали војску за Тројански поход, дванаеста по реду у спеву је Елида с Бупрасијом и градом Мирсином, *Il.* 2.616:

Οἱ δ' ἄρα Βουπράσιόν τε καὶ Ἥλιδα διὰν ἔναιον
ὄσσον ἐφ' Ὑρμίνη καὶ Μύρσινος ἐσχατώσα
πέτρη τ' Ὀλενίη καὶ Ἀλήσιον ἐντὸς ἐέργει,¹⁹

¹⁶ Исто и код Бурића (Бурић 2004, 43).

¹⁷ ἀχρίται. Древни Антедон је град удаљен око 15 километара од Халкиде и лежи у дну залива, на копненој страни, спрам острвске Еубеје. Традиција каже да су аргонаути испловили управо из Антедонске луке на свом чувеном броду Арго, у потрази за златним руном.

¹⁸ Аспледоне с Орхоменом, Фокиде, Локриде, Еубеје, Атине, Арга с Тиринтом, Микене, Лакедемоније са Спартом, Пила и Аркадије.

¹⁹ У преводу на енглески језик: »And they that dwelt in Buprasium and goodly Elis, all that part thereof that Hyrmine and Myrsinus on the seaboard and the rock of Olen and Alesium enclose between them—« (MURRAY 1924).

И у овој, као и у претходној потврди, за означавање даљине фигурира глаголски придев ἐσχατώσα, партицип логичког деноминатива ἐσχατάω од основног придева. Град Мирсин, једнако као и Антедон, последњи је град на копну.

За град Мирсин у Коментарима стоји да значење партиципа ἐσχατώσα гласи »последњи, најдаљи« (»last, furthest«), упућујући на претходну потврдлу с Антедоном. Уз то, вероватно је реч о утврђењу у месту Кастро тис Калогриас на рту Араксос (Kirk 1985, 218–219).

Означавање територије у ова два примера сад мањих просторних димензија, природно успостављених граница градова који су у погледу могућности које пружа рељеф ἐσχατοί, код Хомера исказује и поменути изведеница ἐσχατιά, нпр. ἐσχατιῇ Γόρτυνος, *Od.* 3.294; ναῖον δ' ἐσχατιῇν Φθίης, *Il.* 9.484 (в. у GENRING 1891, 322).

Далека поља

У наредним трима потврдама из *Ogiseje*, које описују руралне амбијенте, поменути именска изведеница ἐσχατιά, ἡ преноси идеју удаљености.

У осамнаестом певању описује се сцена у којој је главни јунак пева, дошавши у сопствену кућу у лику просјака, савладао другог просјака, Ира. Ир је, дошавши у Одисејев дом, хтео истерати Одисеја као новопридошлог просјака који му ту заузима место. У борби рвања, коју су између њих наложили просци, Одисеј је лако савладао Ира, чиме је истовремено изазвао пажњу просаца. Посебно се на Одисеја као просјака устремио обесни просац Еуримах, који, подругљивим речима му се обративши, даје Одисеју следећу понуду, *Od.* 18.358:

»ξεῖν', ἡ ἄρ κ' ἐθέλοις θητευέμεν, εἴ σ' ἀνελοίμην,
ἀγροῦ ἐπ' ἐσχατιῆς — μισθὸς δέ τοι ἄρκιος ἔσται —
αἶμασιός τε λέγων καὶ δένδρεα μακρὰ φυτεύων;
ἔνθα κ' ἐγὼ σῖτον μὲν ἐπηετανὸν παρέχοιμι,
εἵματα δ' ἀμφιέσαιμι ποσὶν θ' ὑποδήματα δοίην.
...«²⁰

У датим стиховима Еуримах у саркастичном тону нуди Одисеју да му буде надничар ἀγροῦ ἐπ' ἐσχατιῆς, на просторно последњем, крајњем парчету земље која се налази у поседу обесног просца. Та необрађивана њива (ливада,

²⁰ У преводу на енглески језик: »Stranger, wouldst thou have a mind to serve for hire, if I should take thee into service on an outlying farm—thy pay shall be assured thee—gathering stones for walls, and planting tall trees? There would I provide thee with food the year through, and clothe thee with raiment and give thee sandals for thy feet.« (MURRAY 1924)

пољана) лежи »скроз тамо негде«, на забаченом месту, обрасла у шипражје од чије шикаре и трња би Одисеј могао правити ограду (αἵμασιός) и садити високо дрвеће (δένδρεα μακρὰ φυτεύων). Еуримах у самој ствари нуди Одисеју да га уклони далеко од врелих збивања у Итаки. То далеко место је *на крај њоља*, ἀγροῦ ἐπ' ἐσχατιῆς (DUNBAR 1880, 144b; GENRING 1891, 322).²¹

У четрнаестом певању, које започиње описом високог, пространог и богатог стоком обора који је саградио сâм Еумеј, верни Одисејев слуга свињар, приказује се Одисејев долазак код њега. Одисејев обор, који Еумеј помно негује и чува, иако се одликује мноштвом стоке, представља само део многобројних Одисејевих поседа. Еумеј, који никад не заборавља свог господара, странцу просјаку (= Одисеју) описује сва блага Одисејевог позамашног имања, рекавши му да ни укупна блага двадесеторице власника не претичу једно Одисејево. У погледу сточног фонда, Одисеј на копну, наспрам Итаке, располаже са по дванаест крда говеда и једнаким бројем стада оваца, свиња и коза. Но и на самој Итаци једанаест козјих стада је његових, *Od.* 14.104:

δώδεκ' ἐν ἡπείρῳ ἀγέλαι· τόσα πώεα οἰῶν,
τόσσα συῶν συβόσια, τόσ' αἰπόλια πλατέ' αἰγῶν
βόσκουσι ξεῖνοι τε καὶ αὐτοῦ βώτορες ἄνδρες.
ἐνθάδε δ' αἰπόλια πλατέ' αἰγῶν ἔνδεκα πάντα
ἐσχατιῇ βόσκοντ', ἐπὶ δ' ἄνδρες ἐσθλοὶ ὄρονται.
τῶν αἰεὶ σφιν ἕκαστος ἐπ' ἥματι μῆλον ἀγρινεῖ,
ζατρεφέων αἰγῶν ὅς τις φαίνεται ἄριστος.

Одисеј на свом острву има једанаест стада коза које излазе на испашу на самом крају острва (ἐνθάδε ἐσχατιῇ βόσκοντ'). Пастири ових стада су честити људи (ἐσθλοὶ) који пак сваки од њих и сваког дана (ἐπ' ἥματι) мора просцима односити на име гозбе у Одисејев и Пенелопин дом по јарца.

У коментарима стоји да област ἐσχατιῇ означава земљу која се налази изван обрадивих земљишних површина (НЕУБЕСК / НОЕКСТРА 1989, 200).²² Простор означен именицом ἐσχατιῇ налази се у реалији »изван« посматрано из угла његове квалитативне различитости спрам обрадиве земље – њива и ораница. Из угла пак његове припадности, простор ἐνθάδε ἐσχατιῇ налази се у оквиру Одисејевих земљишних поседа на острву једнако колико и обрадиве земљишне површине. То је физички последњи простор у склопу јединственог Одисејевог имања.

²¹ У коментарима појам на овом месту није обрађен (уп. RUSSO / FERNÁNDEZ-GALIANO / HEUBECK 2002, 70).

²² »[...] on the land beyond the cultivated area: the goat fed on the lean herbs and shrubs.«

У последњем певању пева је објашњено како се то Одисеј по свом повратку на острво прво запутио код Еумеја. Ту Амфимедонтова душа приповеда Агамемновој души како је Пенелопа, остајући верна свом супругу, наговорила просце да јој дозволе да пре избора новог супруга и удаје изатка посмртни покров за свог, како се сматрало, преминулог мужа. Пенелопа је успевала да три године тка дању а ноћу пара свој дневни труд. Ипак, након три године њена превара је била откривена и Пенелопа приморана да доврши ткање. У часу када је завршени, изаткани покров просцима и показала, Одисеју се указао демон који га је одвео код његовог, сад већ остарелог свињара Еумеја, који настава ἀγροῦ ἐπ' ἐσχατιήν, *Od.* 24.149:

καὶ τότε δὴ ῥ' Ὀδυσῆα κακὸς ποθεν ἤγαγε δαίμων
ἀγροῦ ἐπ' ἐσχατιήν, ὅθι δώματα ναῖε συβώτης.
ἐνθ' ἦλθεν φίλος υἱὸς Ὀδυσσῆος θείοιο,
ἐκ Πύλου ἡμαθόεντος ἰὼν σὺν νηϊ μελαίνῃ:
τὼ δὲ μνηστῆρσιν θάνατον κακὸν ἀρτύναντε

Еумеј, верни Одисејев пастир, којег је Одисеј вођен демоном (ἤγαγε δαίμων) након свог повратка на Итаку првог посетио, настава у својим становима (δώματα) који се налазе на самом крају Одисејевих поседа. И овде је реч, као у претходне две потврде, о граничним ливадама, пољанама, пашњацима, на којима је Еумеј напасао Одисејеву стоку. Ова поља једнако припадају Одисејевом поседу, као последња, крајња.²³

Војници у последњим редовима

На два места у десетом поглављу *Илијаде* термин је употребљен за означавање позиције бораца.

До сходних стихова прве потврде влада следећа ситуација: након битке на тројанској равници у којој су Хекторове борбене снаге однеле победу, војска се није вратила у Троју већ остала на отвореном, улогоривши се наспрам ахејских шатора. Агамемнон није миран. Сан му не долази на очи јер се боји да ахејски табор не нападне Тројанци током помрчине, у ситне сате, изненада и на препад. Он одлази до Нестора, саопштава му своје страховање те у заједничком договору сазивају веће главара и војсковођа, на којем се залажу да неко од војника пође до линије тројанског табора и уходи непријатеља. Циљ је ту дознати да ли Тројанци нешто намишљају и да ли Ахејцима нешто спремају. Предлог износи старина Нестор, *Il.* 10.206:

²³ У коментарима појам ни на овом месту није обрађен (уп. Russo / Fernández-Galiano / Неубеск 2002, 377).

ὦ φίλοι οὐκ ἂν δῆ τις ἀνὴρ πεπίθοιθ' ἐφ' αὐτοῦ
θυμῷ τολμήεντι μετὰ Τρώας μεγαθύμους
ἐλθεῖν, εἴ τινά που δηῖων ἔλοι ἐσχατόωντα,
ἢ τινά που καὶ φῆμιν ἐνὶ Τρώεσσι πύθοιτο,
ἄσσά τε μητιόωσι μετὰ σφίσιν, ἣ μεμάασιν
αὖθι μένειν παρὰ νηυσὶν ἀπόπροθεν, ἦε πόλιν δὲ
ἄψ ἀναχωρήσουσιν, ἐπεὶ δαμάσαντό γ' Ἀχαιοῦς.²⁴

Нестор пред своје саборце поставља изазовни предлог, да онај ко је смео-ног срца (θυμῷ τολμήεντι), храбар и неустрашив, у својству извиднице и уходе пође међу Тројанце и, на пример, негде на путу ухвати и савлада (που δηῖων) оног тројанског стражара који се највише удаљио од својих сабораца. Позици-ју овог Тројанца, најудаљенијег од својих сабораца, исказује обрт τινά ... ἐσχα-τόωντα.

И у овој потврди фигурира партицип ἐσχατόων, који је приказан у мало раније изнетим потврдама (в. горе II. 2. 508 и 616). Као партицип, укупно се и јавља три пута код Хомера и једино у *Илијади* (уп. GENRING 1891, 323). На овом месту употребљен је за означавање војника, Тројанца, који у оквиру по-стављене ноћне страже стоји на најудаљенијем растојању од својих сабораца те је следом, из тројанске перспективе, најближи ахејским четама.²⁵ Дакле, наш појам на овом месту означава ратника који је најудаљенији *од својих*; он је ἔσχατος из угла позиције тројанских ратника иако је, објективно посматрано а и само по себи је разумљиво, на веома удаљеном одстојању и од Ахејских ратника. Ипак, за Ахејце он није ἐσχατόων. Наш појам очитује најудаљенију могућу позицију у односу на »свога и своје«. Подразумева припадност једној (органској) целини, телу, овде тројанској војсци.

Шантрен каже да је понекад значење термина обојено значењем *своља* (в. горе »à l'extérieur«, CHANTRAINE 1999², 380). Та нијанса значења могла би бити присутна на овом месту условно, наиме уколико би обрт τινά ... ἐσχατόωντα означавао тројанског војника-стражара готово залуталог у правцу непријате-ља; наиме, толико одмаклог од својих да се схвата да је отишао ван свог просто-ра, па и зашавши на непријатељску територију. Код Маретића наилазимо на слику која у духу преводног језика успело дочарава овај положај: »nè bil' kojega uhvatio dušmána, što vřzē se s kraja« (MARETIĆ 1961, 195). У наредном певању

²⁴ У преводу на енглески језик: »My friends, is there then no man who would trust his own venturesome spirit to go among the great-souled Trojans, if so be he might slay some *straggler of the foe-men*, or haply hear some rumour among the Trojans, and what counsel they devise among themselves, whether to abide where they be by the ships afar, or to withdraw again to the city, seeing they have worsted the Achaeans« (MURRAY 1924).

²⁵ У ухођење су пошли Диомед и Одисеј.

постоји секвенца која преко раније поменуте изведенице описује војнике на последњим војним положајима у току битке: ἐσχατῇ πολέμοιοι, on *the skirts of battle* (i.e. *farthest parts of the field*), *Il.*11.524, cf. 20.328 (LSJ, s.v.; уп. и GENHRING 1891, 322).

У истом певању, мало даље, наилазимо на исту извидничку активност, овај пут са супротне стране. И Тројанци шаљу уходу. Хектор жели да дозна да ли Ахејци држе ноћну стражу или надвладани у последњој бици врше припреме за одлазак и повратак кући у одустајању од даљег ратовања. Извесни Долон се прихвата да пође до ахејског табора но Диомед и Одисеј га ухвате на путу и крену испитивати о даљим Хекторовим намерама с војском. Највише пак желе да дознају чији су и где распоређени помоћни одреди тројанске војске. Долон одговара, *Il.* 10.434:

πρὸς μὲν ἄλὸς Κᾶρες καὶ Παίονες ἀγκυλότοξοι
καὶ Λέλεγες καὶ Καύκωνες δίοι τε Πελασγοί,
πρὸς Θύμβρης δ' ἔλαχον Λύκιοι Μυσοὶ τ' ἀγέρωχοι
καὶ Φρύγες ἱππόμεχοι καὶ Μήονες ἱπποκορυσταί.
ἀλλὰ τί ἡ ἐμὲ ταῦτα διεξερέεσθε ἕκαστα;
εἰ γὰρ δὴ μέματον Τρώων καταδύναι ὄμιλον
Θρήϊκες οἶδ' ἀπάνευθε νεήλυδες ἔσχατοι ἄλλων·
ἐν δέ σφιν Ῥήσος βασιλεὺς πάϊς Ἡϊονῆος.
τοῦ δὴ καλλίστους ἵππους ἶδον ἠδὲ μεγίστους·
λευκότεροι χιόνος, θείειν δ' ἀνέμοισιν ὁμοιοί.²⁶

Након побројавања помоћних војних одреда из девет локалних области, у 434. стиху Долон саопштава Одисеју и Диомеду да ће, уколико желе да допру (εἰ ... μέματον... καταδύναι) и до последњих војника тројанске војске, наићи на трачке ратнике који су се последњи прикључили тројанском рату. Трачани су у разматраном стиху означени као ἔσχατοι у односу на остале помоћне војне чете (ἔσχατοι ἄλλων, GENHRING 1891, 323). Као такви, распоређени су на ободу, зачељу свеукупне тројанске војске. Они су ἔσχατοι, запремају последње редове војске, у просторном смислу. У истом пак стиху Трачани су означени и као новопридошли(це), νεήλυδες. Онај, наиме, ко последњи долази, истовремено

²⁶ У преводу на енглески језик: »Towards the sea lie the Carians and the Paeonians, with curved bows, and the Leleges and Caucones, and the goodly Pelasgi. And towards Thymbre fell the lot of the Lycians and the lordly Mysians, and the Phrygians that fight from chariots and the Maeonians, lords of chariots. But why is it that ye question me closely regarding all these things? For if ye are fain to enter the throng of the Trojans, lo, here apart be the Thracians, new comers, *the outermost of all*, and among them their king Rhesus, son of Eioneus. His be verily the fairest horses that ever I saw, and the greatest, whiter than snow, and in speed like the winds« (MURRAY 1924).

је и новопридошли, односно и у временском смислу последњи. На овом месту на трен се може учинити да се просторна и временска конотација значења придева ἔσχατος преклапају, да доминацију аспекта просторне удаљености, у истом стиху, не одређује прилог за место ἀπάνευθε, још једна реч за исказивање даљине, евентуално одвојености.

Најудаљеније усидрене лађе

Наредне две потврде сведоче о употреби појма ἔσχατος који ближе одређује позицију бродова усидрених у лукама у односу на друге бродове.

У једанаестом певању и наредног дана у односу на збивања из претходне потврде, након Диомедовог и Одисејевог повратка из ухођења, у само свануће Зевс шаље Ериду да »храброшћу сваком Ахејцу задахне срце« (11.11) и осоколи их на нове борбе *Il.* 11.8:²⁷

ἥώς δ' ἐκ λεχέων παρ' ἀγαυοῦ Τιθωνοῖο
ὄρνυθ', ἴν' ἀθανάτοισι φάος φέροι ἡδὲ βροτοῖσι·
Ζεὺς δ' Ἐριδα προΐαλλε θαῶς ἐπὶ νῆας Ἀχαιῶν
ἀργαλήην, πολέμοιο τέρας μετὰ χερσὶν ἔχουσιν.
στῇ δ' ἐπ' Ὀδυσσῆος μεγακῆτεϊ νηϊ μελαίνῃ,
ἥ ρ' ἐν μεσσάτῳ ἔσκε γεγωνέμεν ἀμφοτέρωσε,
ἡμὲν ἐπ' Αἴαντος κλισίας Τελαμωνιάδαο
ἡδ' ἐπ' Ἀχιλλῆος, τοί ρ' ἔσχατα νῆας εἴσας
εἵρυσαν ἡνιόρῃ πίσυνοι καὶ κάρτεϊ χειρῶν
ἔνθα στᾶσ' ἦϋσε θεὰ μέγα τε δεινόν τε
ὄρθι, Ἀχαιοῖσιν δὲ μέγα σθένος ἔμβαλ' ἐκάστω
καρδίῃ ἄληκτον πολεμίζειν ἡδὲ μάχεσθαι.²⁸

Ерида је стигла до Одисејеве лађе, која је била усидрена у средини (ἐν μεσσάτῳ) у односу на лађе осталих ахејских ратника. Богиња је изабрала такву позицију за себе да би њен повик, позив на војевање изнова, могао допрети до

²⁷ Исти опис Одисејеве, Ајантове и Ахилејеве лађе налази се и у осмом певању (уп. *Il.* 8.225, GENRING 1891, 323).

²⁸ У преводу на енглески језик: »Now Dawn rose from her couch from beside lordly Tithonus, to bring light to immortals and to mortal men; and Zeus sent forth Strife unto the swift ships of the Achaeans, dread Strife, bearing in her hands a portent of war. And she took her hand by Odysseus' black ship, huge of hull, that was in the midst so that a shout could reach to either end, both to the huts of Aias, son of Telamon, and to those of Achilles; for these had drawn up their shapely ships *at the furthestmost ends*, trusting in their valour and the strength of their hands. There stood the goddess and uttered a great and terrible shout, a shrill cry of war, and in the heart of each man of the Achaeans she put great strength to war and to fight unceasingly« (MURRAY 1924).

свих лађа укључујући и оне последње, усидрене на крајевима с једне и друге стране (ἀμφότερωσε) тог великог низа бродовља који се пружао дуж морске обале. Односно, да би њен глас и подстицај на рат могли стићи и до Ајанта, Теламоновог сина, и до Ахилеја, који су своје лађе били извукли (εἵρυσαν) *на сâме крајеве*, ἔσχατα νῆας. Реч је о последњим у низу лађама, лађама на самим крајевима, чију позицију у оквиру усидреног ахејског бродовља исказује придев ἔσχατος, сад у прилошкој служби свог ном.пл.ср.р, ἔσχατα. У истом стиху именицу νῆας ближе одређује придев εἶσας, епски облик придева ἴσος „сличан, подједнак“, који упућује на готово исту, симетричну удаљеност Ајантове и Ахилејеве лађе од средишње Одисејеве. Односно, две крајње лађе налазе се на подједнакој удаљености од центра бродовског низа.

На почетку десетог певања дат је опис пристизања Одисеја и његових другова у земљу Лестригонаца.²⁹ Након што су лађама пристали у луку над којом и окол које се уздиже високо непрегледно стење док је сâм прилаз луци узак, другови у рату и невољама усидрили су своје бродове, *Od.* 10.96:

αἱ μὲν ἄρ' ἔντοσθεν λιμένος κοῖλοιο δέδεντο
 πλησίαι· οὐ μὲν γάρ ποτ' ἀέξετο κύμα γ' ἐν αὐτῷ,
 οὔτε μέγ' οὔτ' ὀλίγον, λευκὴ δ' ἦν ἀμφὶ γαλήνῃ·
 αὐτὰρ ἐγὼν οἶος σχέθον ἔξω νῆα μέλαιναν,
 αὐτοῦ ἐπ' ἔσχατιν, πέτρης ἐκ πείσματα δήσας·

У луци, увученој прилично дубоко у копно (ἔντοσθεν λιμένος κοῖλοιο), Одисејеви другови су своје лађе усидрили једну до друге (δέδεντο πλησίαι). Захваљујући таквој конфигурацији, море у луци је мирно, без таласа (οὐ μὲν γάρ ποτ' ἀέξετο κύμα γ' ἐν αὐτῷ). Одисеј се ипак одлучио да своју црну лађу не придружи лађама својих другова. Он своју одводи изван (ἔξω) оформљеног низа лађа *на сâм крај луке*, αὐτοῦ (= λιμένος) ἐπ' ἔσχατιν (DUNBAR 1880, 144b),³⁰ привезавши је бродским ужетом о камен (πέτρης ἐκ πείσματα δήσας).

У коментарима стоји да је Одисеј намерно изабрао овај, изложенији положај за укотвљавање свог водећег брода зато што такав положај лакше омогућава (евентуално) бекство, будући да привидна сигурност луке (дубоко увучене у копно) доводи до уништења флоте (НЕУБЕСК / НОЕКСТРА 1989, 49).

Иако је за разматрани обрт тесно везан и појам »изван« (ἔξω), он не указује на простор изван и мимо луке већ на одвојеност Одисејеве лађе од »ниске«

²⁹ Након неуспелог покушаја, изазваног непромишљеним гестом, отварањем Еолове поклон-вреће, да се искрцају на Итаци.

³⁰ У Геринговој конкорданци ово место је убицирано под генитивом именице уместо дативом (уп. GENRING 1891, 322).

бродова коју су формирали његови другови. И у овој потврди објекат који се налази ἐπ' ἐσχατιῇ, Одисејева лађа, иако издвојена, припада целини, природној рељефној целини о којој је реч, луци.

Удаљени посмртни остаци

У претпоследњем певању наш појам је употребљен за опис позиције посмртних остатака ахејских јунака који су спаљени на погребној ломачи а у односу на Патроклове посмртне остатке. Ахилеј, након што је читаву ноћ пробдео пред погребним огњем, пузао око њега, тешко уздисао и ридео над смрћу свог искреног пријатеља, наредног дана подстиче своје саборце да заједно сакупе Патроклове кости, *Il.* 23.242:

... αὐτὰρ ἔπειτα
ὅστέα Πατρόκλοιο Μενoitιάδαο λέγωμεν
εὖ διαγιγνώσκοντες: ἀριφραδέα δὲ τέτυκται·
ἐν μέσση γὰρ ἔκειτο πυρῇ, τοὶ δ' ἄλλοι ἄνευθεν
ἐσχατιῇ καίοντ' ἐπιμῖξ ἵπποι τε καὶ ἄνδρες.

Ахилеј, скрхан болом, рањен губитком личног пријатеља, саветује своје другове да буду веома пажљиви приликом детектовања Патрокових костију (εὖ διαγιγνώσκοντες). Он им додатно појашњава да је лако установити које кости су Патроклове (ἀριφραδέα δὲ τέτυκται) будући да су оне лежале по средини ужареног огња (ἐν μέσση γὰρ ἔκειτο πυρῇ). За разлику од Патрокових костију, посмртни остаци осталих преминулих ратника, заједно са посмртним остацима коња (ἐπιμῖξ ἵπποι τε καὶ ἄνδρες), горели су »далеко«, ἄνευθεν (уп. горе *Od.* 6.205, *Il.* 10.434), и на самом крају ломаче, ἐσχατιῇ (Gehring 1891, 322).³¹

Реч ἐσχατιῇ у овој потврди указује на удаљеност посмртних остатака многих ахејских ратника (и коња) у односу на Патроклове посмртне остатке. Иако овде влада сасвим другачије садржајно окружење у односу на све досад размотрене потврде, и овде се уочавају две идејне нити које се провлаче кроз све претходне потврде: сви посмртни остаци припадају једној целини – погребној ломачи. Такође, реч ἐσχατιῇ је ту да успостави однос унутар делова целине: Патроклове кости су, с једне стране, биле положене по средини погребног огња, док су кости осталих биле положене и гореле на најудаљенијим тачкама од »централних«, Патрокових костију.

³¹ Кирк не коментарише појам на овом месту.

Најудаљенија одаја

На крају, у последњој потврди, наш појам је употребљен за простор у оквиру архитектонског здања.

На почетку двадесет првог певања, изнова је сјајноока богиња »мис'о у срце вргла« (Od. 21.1) верној Одисејевој супрузи Пенелопи, овај пут да у дворницу, пријемну салу, донесе свима знан Одисејев лук и стреле ради надметања просаца у борби за њену руку. Пенелопа полази до своје и Одисејеве брачне одаје, до које „има пута“, Od. 21.9:

Τῇ δ' ἄρ' ἐπὶ φρεσὶ θῆκε θεὰ γλαυκῶπις Ἀθήνη,
κούρη Ἰκαρίοιο, περίφροσι Πηνελοπείη,
τόξον μνηστήρεςσι θέμεν πολιόν τε σίδηρον
ἐν μεγάροισ' Ὀδυσῆος, ἀέθλια καὶ φόνου ἀρχήν.
κλίμακα δ' ὑψηλὴν προσεβήσето οἷο δόμοιο,
εἴλετο δὲ κληῖδ' εὐκαμπέα χειρὶ παχείη,
καλὴν χαλκείην· κώπη δ' ἐλέφαντος ἐπήεν.
βῆ δ' ἵμεναι θάλαμόνδε σὺν ἀμφιπόλοισι γυναιξὶν
ἔσχατον· ἔνθα δέ οἱ κειμήλια κεῖτο ἄνακτος,
χαλκός τε χρυσός τε πολύκμητός τε σίδηρος.
ἔνθα δὲ τόξον κεῖτο παλίντονον ἠδὲ φάρετρη
ἰοδόκος, πολλοὶ δ' ἔνεσαν στονόεντες οἴστοι,³²

Димензија даљине у овој сцени и у оквиру приказаног простора, у поређењу са већином претходних одељака, видно је мања. Ипак, у оквиру датог затвореног простора, куће, соба о којој је реч налази се крајње далеко. Она је θάλαμος ἔσχατος. Елементу удаљености додаје то што се она налази горе, на спрату, архитектонски припадајући комплексу горњих соба. Тамо негде горе, далеко. Уз то, након што се попела »уз високе лестве« (κλίμακα δ' ὑψηλὴν), Пенелопа је на спрату имала да пређе пут до последње, крајње одаје. Ова просторија, спаваћа соба, налази се на крајњим границама горњег простора њихове куће. Она је, узимајући у обзир двориште куће, предворје, пријемну просторију, помоћне просторије, кухињу, просторије за послугу у којима се свима одвија свакодневни живот, и на спрату, и на том спрату најудаљенија. У оквиру комплекса читавог здања она је најдаља, θάλαμος ἔσχατος.

³² У преводу на енглески језик: »But the goddess, flashing-eyed Athena, put it into the heart of the daughter of Icarus, wise Penelope, to set before the wooers in the halls of Odysseus the bow and the gray iron, to be a contest and the beginning of death. She climbed the high stairway to her chamber, and took the bent key in her strong hand—a goodly key of bronze, and on it was a handle of ivory. And she went her way with her handmaidens to a store-room, far remote, where lay the treasures of her lord, bronze and gold and iron, wrought with toil« (MURRAY 1919).

Аутори коментара за ово место кажу да треба мислити на више од једне просторије за одлагање (оружја); наиме, да је остава било више. У супротном случају, да је остава била једна, Пенелопа би отишла до скривеног места на којем су Одисеј и Телемах били похранили оружје узето из свечане сале, на основу *Od. 19, 315q* (RUSSO / FERNÁNDEZ-GALIANO / HEUBECK 2002, 149).

Закључак

Хомерске потврде појма *ἔσχατος* сведоче о просторном значењу речи. Овај простор код Хомера је заступљен у (чак) седам квалитета простора: 1) као највећи и географски простор, појам указује на пространство далеке земље, данашњим речником речено државе, преко »далеких«, најудаљенијих народа (рода, племена: Етиопљана, Феачана), који живе »на крају света«; 2) као географски ужи и мањи простор, појам указује на градске области (Антидон и Мирсин) које се налазе на граничним крајевима различитих врста рељефа (копна и мора); 3) као географски најмањи простор, појам очитује крајњу пољану, ливаду, пашњак, који се налази или на крају имања једног и истог власника, или, опет у погледу рељефа, на крају острва; 4) настављајући у опадајућем низу са значењем појма, по позицији у војном реду, *ἔσχατος* је војник-стражар, од својих најудаљенији, непријатељској војсци најближи; 5) у прелазу на оком сагледив простор, појам *ἔσχατος* описује лађе распоређене на самим крајевима две супротне стране у низу усидрених бродова, последње лађе, или лађу одвојену од низа; 6) као најмањи простор на отвореном, појам је употребљен за указивање на удаљеност посмртних остатака једних у односу на друге; 7) као најмањи и затворени простор, *ἔσχατος* одређује Одисејеву и Пенелопину брачну одају, најдаљу од свих одељења њихове породичне куће.

Појам исто тако указује на повезаност субјеката/објеката унутар (органиске) целине успостављајући највећу могућу (граничну!) *ad intra* дистанцу између њих. Овом особеношћу појам очитује припадност делова једној истој целини, одржавајући њихов однос у интригантной напетости. Готово сваки субјекат за који је везана идеја *ἔσχατος* на неки начин је посебан, свој(ствен), (јединствен?), својом „есхатонском“ одликом разликујући се од уобичајеног поретка ствари. Често су ови субјекти жива бића, људи (укључујући и њихове посмртне остатке). Целина у којој делују је организована, осмишљена, има намену и сврху. У тој целини одиграва се неко збивање, несвакидашње, другачије од очекиваних, те је простор у којем делује појам *ἔσχατος* асиметрично динамичан.

На основу изнесених разматрања, из угла контекстуалног значења појма *ἔσχατος* у приказаним потврдама те значењу овог појма „на делу“, нагињемо у првом делу овог рада изнесеном мишљењу Будимира и Црепајчеве,

по којем је последњи структурални елемент придева ἔσχατος, суфикс -ατο-, у сагласју са суперлативском формом образовања, за разлику од мишљења Хојбек/Вест/Хејнсворт 1988, 75 (такође в. горе). Уз то, имајући у виду поменућу интригантну напетост унутар исте целине, динамичан однос *sui generis* који влада међу субјектима/објектима с екстремном *ad intra* позицијом једног елемента целине, и једнако имајући у виду да се придев ἔσχατος једнако односи и на временску димензију последњег, у виду размишљања, строго се пак држећи увида и закључака изнесених у овом раду, спонтано нам се намеће следеће мишљење: први елемент овог придева можда би се могао тумачити као деиктичка партикула ἐ- у њеном својству указивања на просторну удаљеност, као на пример у показној заменици ἐκεῖνος, односно у својству указивања на временску удаљеност, како то важи код аугмента; други елемент би могла бити глаголска основа глагола ἔχω, σχ-, те да је реч о образовању као у придеву ἄσχετος. Уколико је овакво размишљање иоле прихватљиво за разматрање, основно значење овог придева би гласило »онај који се држи (има у односу) на крајње могућој/замисливој просторној/временској удаљености«. Позиција акцента на претпостављеној деиктичкој партикули, као основи речи, ишла би у прилог оваквом размишљању.

Библиографија

Извори

Хомер, *Илијада*, прев. Милош Ђурић. Београд, 2004.

Хомер, *Одисеја*, прев. Милош Ђурић. Београд, 2004.

Homerus, *Homeri Opera I: Iliadis*, D.B. Monro and T.W. Allen (eds.), Oxford, 1920³.

Homerus, *Homeri Opera II: Iliadis*, D.B. Monro and T.W. Allen (eds.), Oxford, 1920³.

Homerus, *Odyssea*, P. Von der MUEHLL (recogn.), Stuttgart, 1993.

Homer, *Ilijada*, prev. Tomo Maretić, prir. Stjepan Ivšić, Zagreb, 1961.

Homer, *Odiseja*, prev. Tomo Maretić, prir. Stjepan Ivšić, Zagreb, 1961.

MURRAY 1919 = A.T. Murray (prev.), *Odyssey*, Cambridge.

MURRAY 1924 = A.T. Murray (prev.), *Iliad*, Cambridge.

Литература

БУДИМИР / ЦРЕПАЈАЦ 1991 = М. Будимир, Љ. Црепајац, *Στοιχεῖα Ἑλληνικά*, Београд.

МИДИЋ 2008 = И. Мидић, *Биће као есхаџолошка заједница*, Пожаревац.

ФЛОРОВСКИ 2017 = Г. Флоровски, *Есхаџолоџија Цркве*, Пожаревац.

BEEKES 2009 = R. Beekes, *Etymological Dictionary of Greek* 1, Leiden.

CHANTRAINE 1999² = P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris.

DUNBAR 1880 = H. Dunbar, *A Complete Concordance to the Odyssey and Hymns of Homer*, Oxford.

FRISK 1960 = H. Frisk, *Griechisches Etymologisches Wörterbuch* 1, Heidelberg.

GEHRING 1891 = A. Gehring, *Index Homericus*, Lipsiae.

HEUBECK / WEST / HAINSWORTH 1988 = A. Heubeck / S. West / J.B. Hainsworth, *A Commentary on Homer's Odyssey* I, Oxford.

HEUBECK / HOEKSTRA 1989 = A. Heubeck / A. Hoekstra, *A Commentary on Homer's Odyssey* II, Oxford.

KIRK 1985 = G.S. Kirk, *The Iliad: A Commentary* I, Cambridge.

KITTEL 1978 = G. Kittel, *Theological Dictionary of the New Testament* 2, Michigan.

LAMPE 1994¹¹ (1st 1961) = G. W. H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford.

PRENDERGAST 1869 = G.L. Prendergast, *A Concordance to the Iliad of Homer*, London.

RUSSO / FERNANDEZ-GALIANO / HEUBECK rep.2002 (1992) = J. Russo / M. Fernandez-Galiano / A. Heubeck, *A Commentary on Homer's Odyssey* III, Oxford.

Jelena Femić Kasapis
Faculty of Orthodox Theology
University of Belgrade
jkasapis@bfspc.bg.ac.rs
ORCID: [0000-0002-7629-4856](https://orcid.org/0000-0002-7629-4856)

The term ἔσχατος in Homer

Abstract: The paper is a part of a wider historical-philological research that deals with the origin and historical development of the content and semantic values of terms that came from the Greek pre-Christian world, ritual or otherwise, into the vocabulary of the theological profession with its diachronic conceptual thread. The paper presents and discusses the use of the term ἔσχατος in Homer's *Iliad* and *Odyssey*, in which the word has spatial meaning to indicate the uttermost distance. After presenting basic linguistic and etymological data about the word, fourteen representative fragments are shown (seven in the *Iliad*, seven in the *Odyssey*), classified by the extent of the space to which the term refers, in descending order. One of the main goals of the paper is to define the quality of the remote space expressed by the term ἔσχατος, in contrast to others that effectively describe the same term, in order to distinguish the basic features of the term's semantic character. The study is conducted by descriptive, comparative, contrastive and analogical methods.

Keywords: term, ἔσχατος, eschatology, concept, space, distance.

Primljeno / Received: 01.09.2024
Prihvaćeno / Accepted: 30.09.2024

Sadržaj – Contents

JOVAN CVJETIČANIN Civil war pollution in the <i>Epodes</i> and the <i>Odes</i> of Horace	7
МИРКО ОБРАДОВИЋ Лаида из Коринта – хетера и хероина	29
ŠIME DEMO Digitalne tehnologije i latinski jezik: izabrane teme	59
ЈЕЛЕНА ФЕМИЋ КАСАПИС Појам <i>ἑσχατος</i> код Хомера	83
VERONIKA VASILIC Elije Aristid i <i>Sveti govori</i> : problemi klasifikacije	107
МИЛОШ МАЦАН Етничка структура војске Антиоха III	131
DIMITRIJA RAŠLJIĆ <i>Variae lectiones ad Isaеum</i> from the F573 SPbDA 375 manuscript from the National Library of Russia	157
MIROSLAV VUJOVIĆ & JELENA CVIJETIĆ On one unpublished Roman inscription from Nevesinje	165
ALEKSANDAR LOMA Cimmerians: A forgotten people of the ancient world	177
JELENA VUKOJEVIĆ Workshops on digital epigraphy and storytelling within the project PROMETHEUS	191
ЈЕЛЕНА САВИЋ Collegium Carolivicanum: Карловачка летња школа старих језика и култура	195